

10. Ястребова, А.В. Преодоление общего недоразвития речи у учащихся начальных классов общеобразовательных учреждений / А.В. Ястребова. - М.: АРКТИ, 2004. - 209 с.
11. Федоренко, Л. П. Методика развития речи детей дошкольного возраста [Текст] / Л. П. Федоренко, Г.А. Фомичева, В.К. Лотарев. - М.: Просвещение, —1977. — 240 с.
12. Ладыженская Т.А. Речь. Речь. Речь. - М.: Педагогика, 1990. - 335 с.
13. Лебедева, И. Н. Развитие связной речи дошкольников: обучение рассказыванию по картине [Текст] / Ирина Лебедева. - Санкт-Петербург : 2009. - 57 с.
14. Сыздықова Г.О. Қазіргі қазақ тілі морфологиясы. - Алматы: Дәуір, 2012. - 142-б.
15. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. - Алматы: Арыс, 1991. - 119-б.

УДК 376.37
МРНТИ 14.29.29

А.Н. Аутаева¹, М.Қ. Қаналы²

¹ п.с.ғ.к. қауымдастырылған профессор

² 7М01902 – Арнайы педагогика бойынша арнайы

мамандарды дайындау мамандығының 2 курс магистранты, Абай атындағы ҚазҰПУ

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМЫНДА СТЖД (III-IV ДЕҢГЕЙ) БАР БАЛАРДЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ЛОГОРИТМИКА АРҚЫЛЫ ДАМУЫ

Аңдатпа

Мақалада мектеп жасына дейінгі СТЖД бар балаларды музыкалық тәрбиелеу мәселесі қарастырылады және түзету және дамыту жұмыстарына баса назар аударылады. Логоритмика - бұл әртүрлі психомоторлық және сенсорлық бұзылуларға әсер етуде, мектеп жасына дейінгі балалардың музыкалық қабілеттерін дамытуда тиімді құрал болып табылады. Мұны растау үшін мақалада мектепке дейінгі білім беру мекемесінде СТДЖ бар балалармен музыкалық сабақтарды ұйымдастыруға логоритмиканы кешенді енгізудің кейбір практикалық аспектілері келтірілген.

Түйін сөздер: музыкалық қабілеттер (музыкалық-есту спектакльдер, музыкалық-ритмикалық сезім), СТЖД, мектепке дейінгі білім беру мекемесі.

Аутаева А.Н.¹, Қаналы М.Қ.²

¹к п.с.н., ассоциированный профессор

²Магистрант 2 курса по специальности 7М01906 – Специальная педагогика КазНПУ им. Абая

ЛОГОРИТМИКА КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ МУЗЫКАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ У ДЕТЕЙ С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ В ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация

В статье затрагивается проблема музыкального воспитания дошкольников в современных условиях, акцентируется внимание на коррекционно-развивающей работе с детьми, имеющими диагноз «общее недоразвитие речи». Логопедическая ритмика как эффективное средство воздействия на различные нарушения психомоторных и сенсорных функций дошкольников, с точки зрения автора, выступает также и значимым средством развития их музыкальных способностей. В подтверждение этому в работе представлены некоторые практические аспекты комплексного включения логоритмики в организацию музыкальных занятий с детьми с ОНР в дошкольном образовательном учреждении.

Ключевые слова: музыкальные способности (музыкально-слуховые представления, ладовое и музыкально-ритмическое чувства), дети с общим недоразвитием речи, дошкольное образовательное учреждение в возрасте, ранняя психолого-педагогическая помощь, коррекционно-развивающая работа, коммуникация, консультативно-коррекционная технология

A.N. Autaeva¹, M.K. Kanaly.²

¹ Associate professor

² 7M01902 – 2nd year master's student of the specialty training of specialists in special pedagogy

LOGORHYTHMICS AS A MEANS OF DEVELOPING MUSICAL ABILITIES BY CHILDREN WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT AT PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION

Abstract

The article deals with the problem of musical education of preschool children in modern conditions, focuses on correctional and developmental work with children diagnosed with general speech underdevelopment. Speech therapy rhythmic as an effective means of influencing various disorders of psychomotor and sensory functions of preschoolers, from the author's point of view, is also a significant means of developing their musical abilities. Also some practical aspects of the integrated inclusion of logorhythmic in the organization of music classes with children with OND in a preschool educational institution are also presented.

Keywords: musical abilities (musical-auditory representations, fret and musical-rhythmic senses), children with general speech underdevelopment, preschool educational institution.

Қазіргі білім беру жағдайында, ең алдымен, өсіп келе жатқан тұлғаны әлеуметтендіруге және дараландыруға бағытталған мектепке дейінгі тәрбие жүйесін өзгертудің белсенді процесі байқалады. Айта кету керек, музыка мен музыкалық іс-әрекет-бұл баланың әлеуметтік қатынастар әлеміне енуінің, өзінің "менін" қоғамға ашудың шарттары. Мектепке дейінгі білім берудің білім беру стандартында музыкалық қызмет «көркемдік-эстетикалық даму» саласына енгізілген, бұл біздің көзқарасымыз бойынша үлкен плюс, өйткені бұл салалардың интеграциясы көркемдік қабылдауды, эмоционалды саланы және мектеп жасына дейінгі балалардың қабілеттерін тиімді дамытуға ықпал етеді. Музыка балаларды бір тәжірибеде біріктіреді, олардың қарым-қатынас құралына айналады. Тәжірибе көрсеткендей, баланың музыкалық тәрбиесі, оның музыкалық қабілеттерінің дамуы, мектеп жасына дейінгі балалардың жасына сәйкес жүйелі түрде балаларды ұйымдастырудың әртүрлі формаларында және олардың музыкалық іс-әрекетінің түрлерінде (қабылдау, орындау, шығармашылық, музыкалық және білім беру қызметі), әрине, өзара байланысты және өзара әрекеттеседі. Айта кету керек, музыкалық белсенділік тек музыкалық ғана емес, сонымен қатар ойлау, қиял, зейін сияқты жалпы қабілеттерді дамытады, ерікті қасиеттерді тәрбиелейді. [1]

Қазіргі уақытта "музыкалық қабілеттер" ұғымын сипаттайтын (мазмұны, мәні мен құрылымы), сондай-ақ олардың әртүрлі жас кезеңдерінде даму проблемасын ашатын маңызды материал жинақталған. Бұл құбылыс ғалым-психологтардың назарына айналды, олардың ішінде В.В.Медушевский, Г. Ревеша, К. Сишор, Б.М. Теплов. Музыкалық қабілеттердің сипаттамасы В.П.Анисимов, Г.П. Овсянкина, В.И. Петрушина, Ю.А. Цагарелли және т.б. еңбектерінде ұсынылған. Ветлугина, А.Г. Гогоберидзе, А. И. Катинене, М. А. Палавандишвили, О.П. Радынова және т.б., мұнда көбінесе үш жеке қабілетке назар аударылады (музыкалық-есту қойылымдары, ладовое және музыкалық-ритакты сезім), олардың әрқайсысы тек белсенді музыкалық оқытуға байланысты емес және тәрбиелеу, сонымен қатар баланың жалпы дамуы мен оның денесінің қалыптасуы. Сонымен қатар, барлық қабілеттерді дамыту мектеп жасына дейінгі балаларға жеке және жеке бағдарланған көзқарасты, олардың қызығушылықтары мен бейімділіктерін, мүмкіндіктері мен жеке ерекшеліктерін ескеруді талап етеді. [2]

Айта кету керек, соңғы жылдардағы зерттеулер мен жарияланымдар, жалпы өсіп келе жатқан тұлғаның қалыптасуының әртүрлі өзекті мәселелерін ашып, музыканың мектеп жасына дейінгі балалардың эстетикалық тәрбиесіндегі әсері мен рөлін ғана емес, сонымен қатар оның түзету жұмысындағы әлеуетті мүмкіндіктерін де қарастырады.

Бұл, ең алдымен, қазіргі кезеңде психомоторлы және сөйлеу дамуында ауытқулары бар, яғни «сөйлеу тілінің жалпы дамымауы» (СТЖД) диагнозы бар балалардың күрт өсуі байқалады. Сөйлеу дыбыстық мәдениеті мен психомоторикасының кемшіліктері баланың жеке басына кері әсерін

тигізеді: ол тұйық, тыныш болады, қызығушылығы төмендейді, ақыл-ойы артта қалуы мүмкін, содан кейін мектепте үлгермеуі Осы жағдайларды ескере отырып мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде сөйлеу қабілеті бұзылған балаларға арналған арнайы топтар ұйымдастырылады, мұнда әр түрлі түзету және дамыту жұмыстарына назар аударылады; ұйымдастырушылық формалары: логопедиялық, музыкалық, дене шынықтыру және т. б.

СТЖД пайда болу механизмдерін түсіну және оның мектеп жасына дейінгі балаларда көріну ерекшеліктерін білу, түзету шараларының кешенін қолдану қажеттілігін тудырады. Логопедиялық ритмика, зерттеулерде дәлелденгендей, осындай диагнозы бар балалардағы психомоторлық, сенсорлық функциялардың әртүрлі бұзылуларына әсер етудің тиімді құралы ғана емес, сонымен қатар біздің көзқарасымыз бойынша олардың музыкалық қабілеттерінің дамуына ықпал етеді. Осы терминнің түсіндірмелерін қорытындылай келе, қарастырылып отырған құбылыс деп біз дененің, бастың, қолдың, аяқтың әртүрлі қимылдары музыкамен және белгілі бір мәтінмен (фраза, сөз, буын, дыбыс) үйлесетін жаттығулар жиынтығын түсінеміз. Айта кету керек, мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін түзету үшін логоритмиканың мәні туралы Г.А. Волкова, О.С. Килпута, Н.С.Самойленко және т. б. баланың физикалық, интеллектуалдық, психикалық дамуына, сондай-ақ оның эстетикалық тәрбиесіне әсер ететіндігін атап өтті. [3]

Зерттелетін мәселені теориялық тұрғыдан түсіну, біз жүргізген диагностиканың нәтижелері «көркемдік-эстетикалық даму» білім беру саласының бағдарламасын іске асыру барысында логоритмиканы музыкалық сабақтарды ұйымдастыруға кешенді енгізу әдістемесін әзірлеу және сынақтан өткізу арқылы ЖСТД-мен түзету тобының балаларымен нақты жоспарланған және мақсатты жұмыс істеу қажеттілігін анықтады. Бағдарламаның мазмұны мектепке дейінгі білім берудің білім беру бағдарламаларын іске асыруға қойылатын талаптармен келісілгенін және мыналарды көздегенін атап өтеміз:

- ОНР-мен түзету тобының перспективалық жоспарын түзету (логопедтің ұсыныстарына сәйкес);
- лексикалық тақырыпқа сәйкес логоритмика элементтері бар сабақтардың рефераттарын әзірлеу;
- музыкалық қабілеттерін дамытуға арналған ойындар мен жаттығулардың картотекасын жасау;
- логопедиялық және валеологиялық ән айту циклін таңдау.

Дәстүрлі музыкалық сабақтың және логоритмика элементтері бар музыкалық сабақтың айрықша ерекшеліктері кестеде келтірілген. [4]

Музыкалық сабақтардың құрылымы өзгермелі сипатта болатындығын, оның белгіленген элементтері қатаң дәйектілікке ие емес, балалардың жеке ерекшеліктеріне және олардың сөйлеу бұзылыстарының сипатына байланысты екенін нақтылау қажет. СТЖД бар балалармен сабақтарды ұйымдастыру басым принциптерге (жүйелілік, қол жетімділік және даралық, талаптардың біртіндеп артуы, яғни жеңіл тапсырмалардан күрделіге, материалдың қайталануына және т.б.) негізделген. Тапсырмаларды жақсы игеру үшін жаңа жаттығуларды орындау кезінде «айна» бейнесінде (балаларға қарап) көрсетілген кезде «айна» принципіне ерекше назар аударылады. Оқу процесінің сапасы тиісті әдістерге байланысты, оларды таңдауға жауапкершілікпен қарау керек Біздің тәрибе барысында ауызша, практикалық, көрнекі әдістер мен әдістер қолданылады (көрнекі-есту, көрнекі-визуалды, тактильді-бұлшықет көрнекілігі). [5] Музыкалық-ритмиканы және орындаушылық дағдыларды қалыптастыру үшін «салыстырмалы көрсетілім» орын алады, яғни тапсырманы дұрыс және бұрыс көрсету ұсынылады (қозғалыс, орындау және т.б.). Мұндай әдістер балаларды жігерлендіріп қана қоймайды, оларды жақсы орындауға ынталандырады, сонымен қатар ұсынылған тапсырманы орындау кезінде балалардың назарын белсендіреді. Сондай-ақ, біз дыбыстың биіктігін немесе музыкадағы кез-келген екпінді білдіретін қимылдарды және орындаудың нақты сипатына сәйкес балалардың эмоцияларын дамытатын мимиканы қолданудың орындылығын атап өтеміз.

Сонымен қатар, сөйлеу ойындары балалардың тікелей қызығушылығын тудырады, олардың мәтіндері логопедтің ұсыныстары негізінде таңдалады. Мазмұны бойынша қарапайым және қол жетімді, оларды балалар тез есте сақтайды, ал сабақ барысында олардың дикциясы мен артикуляциясын ғана емес, музыкалықритакты сезімдерін де дамыту бойынша егжей-тегжейлі жұмыс жүргізіледі. Әр түрлі артикуляциялық жаттығулар мен валеологиялық әндер орындай отырып, балалар тыныс алу техникасын, дауыстық қабілеттерін дамытады, ал сөйлеудің музыкамен және қозғалыспен байланысы музыкалық сабақтарға қызығушылықтың қалыптасуын қамтамасыз етеді.

Балаларды әртүрлі коммуникативті ойындар мен билерге тарту достық пен эмоционалды жауаптылықты дамытады. [6]

СТЖД бар балаларда музыкалық қабілеттерді дамытудың сәттілігі, бір жағынан, жеке фрагменттердің алдын – ала жұмысымен қамтамасыз етіледі (ең проблемалы жерлер-күрделі интонациялық және ритақты эпизодтар), екінші жағынан, кез-келген жаттығуды, ритақты сызбаны игеру кезінде тапсырманы бірнеше рет қайталау, вокалды-хор дағдыларын қалыптастыру және т. б. сонымен қатар жақсы нәтиже алудың маңызды шарты бұл білім беру процесінің барлық қатысушыларының (балалар, музыкалық жетекші, психолог және тәрбиеші) белсенді өзара әрекеттесуі.

Логоритмика элементтерін қоса отырып, балалардың музыкалық қабілеттерін дамыту үшін жағдай жасауды қамтамасыз ететін "көктемгі орманға саяхат" музыкалық сабағының мысалында СТЖД-мен дайындық тобының балаларымен музыкалық білім беру қызметін ұйымдастырудың кең таралған схемасы болды. Сонымен, сабақтың ұйымдастырушылық сәті О.Н. Арсеновскаяның "Қайырлы таң" сауықтыру массажымен валеологиялық ән-ән айту болды. Сабақтың алғашқы минуттарынан бастап мұндай жаттығулар жоғары биіктіктегі есту қабілетінің дамуына, мектеп жасына дейінгі балалардың есту тәжірибесінің жинақталуына ықпал етеді. Олар сондай-ақ музыкалық белсенділікті реттеуге, балалар арасындағы қарым-қатынасты жақсартуға, байланысты жақсартуға көмектеседі. Сиқырлы атмосфераны құра отырып, ертегілер әлемінде (балалар кездейсоқ ерекше хатты көріп, жұмбақтарды шешіп, оны кім жазғанын және оның мәні неде екенін түсінуге тырысты), Көктем ханшайымы, балаларды бірге қысқы ұйқыдан кейін табиғатты ояту үшін орманға саяхатқа шақырды (балалар қол ұстасып, фортепиано ойындарының сүйемелдеуімен музыкалық түрде орындады-мәтін бойынша ритақты қозғалыстар-музыкалық жолмен жүрді). [7]

Балалардың назарын жоғалтпау мақсатында және табиғат атмосферасына ену үшін көктемгі орманның бейне презентациясы дайындалып, қолданылды. Мектеп жасына дейінгі балалардың лексикалық-грамматикалық қорын кеңейту мақсатында біз «көктемгі табиғат дыбыстары» тақырыбында сауалнама жүргіздік. Балалар көктемде орманда не естуге болатынын есіне алды. Бұл ойлауды, қиялды және есте сақтауды белсендіруге ықпал етті. Әрі қарай, орманды оятып, оны көктемгі табиғаттың дыбыстарымен толтыру ұсынылды. Балалар «көктемгі орман» фонопедиялық жаттығуын Э. Грига «таң», бұл логопедпен сабақта үйренген ысқырықты дыбыстардың айтылуын шоғырландыруға, сондай-ақ дауыс аппаратын жылытуға, одан әрі вокалды-хорлық іс-әрекеттің артикуляциясын жасауға ықпал етті.

«Тыңдау» бөлімінде белсенді тыңдау өткізілді, яғни балалар Қасым Аманжоловтың «Көктем» өлеңін тыңдап қана қоймай, өлеңді өз ойларында бейнелеуге тырысты. Тапсырманы жеңілдету және өлеңді сипаттауды жеңілдету үшін біз балаларға «антонимдер» ойынын ойнауды ұсындық. Балалар өздерінің эмоцияларын тыңдаушылардан жеткізді, қиялдағы суреттермен бөлісті («мен күннің жарқырағанын және торғайлардың шалшықтарда шомылғанын көремін», «мен қар бүршіктері мен алғашқы көктемгі гүлдерді елестетемін», "маған ағындар елестейді» және т.б.). Білімді бекіту үшін музыкалық пьеса жазған композитор тағы бір рет есіне түсіп, оның есімін хормен және бір-бірлеп қайталады, композитордың аты – жөні мен фамилиясының дұрыс айтылуына назар аударатын отырып (СТЖД бар балаларда сөздерді «бұрмалау» және дыбыстарды өзгерту үрдісі байқалады). [8]

Ән айтпас бұрын мектеп жасына дейінгі балалардың назары дұрыс сәйкестендіруге аударылды, арқаңызды тегіс ұстау керек екенін еске салып, өткен сабақтарда үйренген әнді қайталау ұсынылды. Балалар оның қалай аталатынын есіне алғанда, музыкалық шығарманың табиғаты туралы әңгіме болды. Семантикалық және бейнелеу жағынан жұмыс істеу үшін әнді әдеттен тыс түрде айту ұсынылды: екі командаға бөлініп, балалар әнді кезек-кезек сөз тіркестері бойынша орындады, орындау дәлдігіне, дыбыс түзілуіне және тыныс алуына назар аударды. Хор әнді «ля, та, ра, ша» буындарымен орындады, алдымен орманда тұратын екі құс туралы еске түсірді, олардың дауыстары өте таза емес. Бұл жаттығулар орындаудың интонациялық және әуезді жағын егжей-тегжейлі өңдеуге мүмкіндік берді. Сонымен қатар, олар орман, дала, бұлт сөздерін бірнеше рет қайталады, өйткені балалар оларды басқаша айтты-оман, дауа, бұлт. Содан кейін олар хормен және әннің контекстінде жеке-жеке бекітілді, әнде тағы да қателіктер жіберді. Кейбір қиындықтар байқалды, бірақ негізінен балалар жаттығуларды қызығушылықпен орындады. Осындай жұмысы үшін ризашылық білдірген Көктем ханшайымы балаларға гүлдерді сыйлады және олармен билеуді ұсынды.

Біз әзірлеген бағдарламаны сынақтан өткізудің нәтижелерін қорытындылай келе, балалар белсенділік таныта бастағанын, ән айтқысы келетінін, ұжымдық хор орындаудан ләззат алғанын атап өткен жөн. Олар ән айту мәдениетін дамытты: балалардың көпшілігі таза интонация жасай бастады, ән сөздерін айтуды, ән айтуда сөз шатастыруды тоқтатты. Орындау кезінде биіктікті немесе екпінді көрсететін мимика мен қимылдар сияқты әдістерді қолдану мектеп жасына дейінгі балаларға ән немесе биді орындау көңіл-күйін сезінуге көмектесті.

Көрнекі-визуалды әдістерді қолдану (иллюстрациялар, картиналар, бейне көрсетілімдер және т.б.) балалардың есте сақтау қабілеті мен ойлауының жақсы дамуына ықпал етті, бұл өз кезегінде би қимылдарын, музыкалық шығармалардың атауларын, әндер мен музыкалық-дидактикалық ойындарды есте сақтау үшін қажет.

Тыныс алу, артикуляциялық жаттығуларды, әндерді жүйелі қолдану бірнеше мәселелерді шешуге мүмкіндік берді, соның ішінде түзету: тыныс алуды, дауыс, сөйлеу қарқынын қалыптастыру, дикцияны жақсарту, есту мен дауысты үйлестіруді дамыту болып табылады. Логоритмика элементтерін музыкалық сабақтарға қосу және сөйлеудің кейбір кемшіліктерін жоюға ықпал етті (сөздердің дұрыс айтылмауы, олардың аяқталуын, әсіресе қатты әріптерді жұту), ал буындарда ән айту дыбысты автоматтандыруға, дұрыс айтылуды бекітуге ықпал етті.[9] Балалардың музыкалық аспаптарында ойнау енді ешқандай қиындық тудырмады, ал бақылау диагностикасы кезінде балалар гауһар, қасық, металлофонда ойнау әдістерін сенімді түрде көрсетті. Сонымен қатар, балалар сенімді қозғала бастады, қозғалыстарында кедергісіз болды, оларды нақты орындады, бұл олардың музыкалық-ритмика сезімдерінің даму деңгейінің жоғарылағанын сипаттайды.

Осылайша, әр түрлі әдістерді сауатты қолдану, музыкалық іс-әрекеттің барлық түрлерін жүзеге асыру барысында, дұрыс таңдалған музыкалық материал бізге музыкалық даму және СТЖД бар балаларды түзету мәселелерін шешуге мүмкіндік берді. Балалардың музыкалық қабілеттерін дамытудың жалпы байқалған динамикасы түзету жұмысындағы логоритмикалық сабақтардың маңыздылығын, логоритмиканы музыкалық сабақтарды ұйымдастыруға енгізу бағдарламасын әзірлеу мен енгізудің орындылығын дәлелдейді. Олардың тақырыптық бағыты мектеп жасына дейінгі балалардың музыкалық және сөйлеу әрекеттеріне тұрақты қызығушылығын қалыптастыруға ықпал етеді, жағымды эмоционалды қатынасты қолдайды, демек, бұл мектеп жасына дейінгі балаларды музыкалық оқыту мен тәрбиелеуде жақсы нәтижеге қол жеткізуге көмектеседі. [10]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кильпунта О. С. Логоритмика в системе комплексного воздействия на детей с ОНР. 2014. 85 с.
2. URL:<http://xn--15-5cdbdxbeadu3b7ewap.xn--p1ai/data/documents/Logoritmika-v-sisteme-kompleksnogo-vozdeystviya-na-detey-sONR.pdf> (дата обращения: 17.03.2021)
3. Филиппович И.В. Взаимодействие специалиста, родителя и ребенка раннего возраста в коррекционно – педагогическом процессе// Логопед, 2004 №6 40-47стр.
4. Кильпунта О. С. Логоритмика в системе комплексного воздействия на детей с ОНР. 2014. 85 с. URL: <http://xn--15-5cdbdxbeadu3b7ewap.xn--p1ai/data/documents/Logoritmika-v-sisteme-kompleksnogo-vozdeystviya-na-detey-sONR.pdf> (дата обращения: 17.03.2021)
5. <https://bilim-all.kz/olen/3284-Koktem>
6. Радынова О. П. Теория и методика музыкального воспитания детей дошкольного возраста: учебник для студентов высших учебных заведений. Дубна: Феникс+, 2011. 352 с.
7. Волкова, Г.А. Логопедическая ритмика [Текст] / Г.А. Волкова. – М.: Изд-во Владос. – 2002.- 272.с.
8. Коновалова, Л.С. Логоритмика как эффективный метод преодоления речевых нарушений: [Электронный ресурс] /Л.С. Набиева // festival.1september.ru
9. Музыкальное воспитание детей с проблемами в развитии и коррекционная ритмика: Учеб. пособие для сту. сред. пед. учеб. заведений [Текст] / Е.А.Медведева, Л.Н. Комиссарова, Г.Р.Шашкина, О.Л. Сергеева; Под ред. Е.А. Медведевой. – М.: Издательский центр «Академия», 2002.-224с.
10. <https://oqu-zaman.kz/?p=28253>